

*Кібенко К.А.,
аспірант,*

Таврійський державний агротехнологічний університет

ЗАКОРДОННИЙ ДОСВІД ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ МАЛИХ ФОРМ АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА

Анотація. Статтю присвячено дослідженню світового досвіду стимулювання розвитку малих форм аграрного виробництва. Вивчено сучасні заходи державної політики у сфері сприяння ефективному функціонуванню малих форм аграрного виробництва. Зазначено комплексний системний характер відповідних державних програм. Доведено необхідність забезпечення інституціоналізації цього сегменту аграрного виробництва в системі національної економіки. Обґрунтовано перспективність залучення представників цього сегменту аграрного виробництва у вирішення соціально-економічних проблем розвитку сільських територій.

Ключові слова: аграрне виробництво, селянське господарство, закордонний досвід, інститут, соціальне партнерство.

Постановка проблеми. За сучасних умов значення малих форм виробництва як суб'єкта вітчизняного аграрного сектору постійно підвищується. Селянські господарства вимушені брати на себе селоутворюючі та селоформуючі функції, стримуючи процес депопуляції в системі сільських територій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні засади функціонування малих форм аграрного виробництва розглядалися в роботах В.К. Збарського [3], С.В. Кальченка [4], М.Й. Маліка [6], О.В. Чайнова [9] та ін. Водночас, на нашу думку, потребують подальшого вивчення напрями реалізації закордонного досвіду забезпечення ефективного функціонування малих форм аграрного виробництва, приймаючи до уваги їхню специфічну соціально-економічну природу господарювання.

Мета статті полягає в адаптації закордонного досвіду стимулювання підвищення рівня ефективності економічної діяльності малих форм аграрного виробництва щодо

умов національної економічної моделі, враховуючи специфіку їх функціонування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Використання закордонного досвіду забезпечення ефективної діяльності малих форм аграрного виробництва у вітчизняному економічному просторі зумовлене такими обставинами.

1. Специфічний характер диференціації суб'єктів малого аграрного виробництва в системі національної економіки, зумовлений результатами реформування колгоспно-радгоспної системи організації сільськогосподарського виробництва. Внаслідок відповідних організаційно-майнових трансформацій переважну більшість суб'єктів вітчизняного малого аграрного підприємництва становлять фермерські господарства. Однак ця група аграріїв займає порівняно незначні позиції в структурі виробництва сільськогосподарської продукції (в середньому від 6% до 10% за різними видами). Разом із цим від 45% до 90% від загального обсягу виробництва припадає на господарства населення, що являють собою унікальну сукупність сільгоспвиробників, аналогів якої в європейській або американській системі аграрного підприємництва немає. Це зумовлює необхідність дослідження досвіду реформування сільського господарства в країнах, де раніше функціонування економічної системи жорстко контролювалося державними установами.

2. Низький рівень інституціоналізації суб'єктів аграрного виробництва сімейного типу. Однією з вимог ефективного розвитку малого аграрного підприємництва за сучасних умов є набуття ним статусу соціально-економічного інституту, що не тільки виконує певні функції, а й має своїх представників

у системі органів влади як на загальнодержавному, так і на регіональному рівнях. У державах із соціально орієнтованою економічною системою, до яких належать як країни ЄС, так і США, відповідна практика є абсолютно нормальною і дає змогу формувати адекватні відносини між бізнесом, населенням та владними інститутами. Хоча з формального погляду представники вітчизняного малого аграрного підприємництва мають можливість інтегруватися у певні структури (Асоціація фермерів та приватних землевласників), у рамках яких відстоювати свої інтереси, проте ефект від їхньої діяльності доволі незначний. Яскравим прикладом може служити ситуація навколо нормативно-правового закріплення статусу сімейних фермерських господарств. Незважаючи на численні зауваження з боку представників Асоціації, відповідний законопроект було затверджено в редакції, яка, крім іншого, стримує економічну активність селянських господарств, що не мають офіційного статусу.

3. Відсутність із боку держави стратегічного бачення ролі суб'єктів малого аграрного виробництва як селоформуючого та селоутворюючого чинника, що нині також значною мірою формують вітчизняний ринок продовольства. Відповідне ставлення знаходить своє відображення навіть у системі нормативно-правової диференціації даної групи аграріїв, яку можна умовно назвати «фермерські господарства та інше». Права та обов'язки фермерів, процедура отримання статусу, характер трудових і майнових відносин – усе це виписано детально ще на початку реформування вітчизняної аграрної сфери. Разом із цим діяльність індивідуальних підприємців-аграріїв, неформальних сімейних господарств тощо здійснюється з мінімальним застосуванням правових норм. Більше того, для аналізу діяльності даної групи сільгоспвиробників необхідно користуватися поняттями та методиками, датованими 2003 та 2005 рр.

Враховуючи вищезазначені обставини, нами було розглянуто особливості закордонної організації функціонування суб'єктів малого аграрного виробництва в умовах різних економічних моделей. Зокрема,

проаналізовано специфіку державної політики у сфері сприяння розвитку селянських господарств у Республіці Білорусь, принципи функціонування господарської моделі в якій тривалий час були повністю ідентичні вітчизняній економічній системі.

Так А. Чеплянський виділяє такі особливості ситуації з використанням робочої сили в аграрному секторі даної країни.

1. Пропозиція праці визначається не абсолютним розміром реальної заробітної плати, а її відносною величиною (співвідношенням середньорічної заробітної плати та середньореспубліканського рівня).

2. За збільшення на один пункт співвідношення середньомісячної заробітної плати працівників сільського господарства та її середньореспубліканського рівня чисельність зайнятого в сільському господарстві населення зростала на 6,7 тис., а приріст сільського населення на 1 тис. осіб супроводжувався зростанням кількості зайнятих в аграрному секторі на 476 осіб.

3. В аграрних регіонах Республіки Білорусь пропозиція праці більшою мірою визначалася коливанням чисельності сільського населення, а меншою – відносним рівнем заробітної плати [10, с. 54].

Як бачимо, в аграрному секторі цієї країни аналогічно вітчизняній ситуації мають місце проблеми з ефективним використанням наявного ресурсного потенціалу (у цьому разі – робочої сили). Це зумовлено складнощами, які відчують суб'єкти малого аграрного виробництва в процесі організації економічної діяльності.

Для оптимізації розвитку малих форм аграрного виробництва в межах «Державної програми розвитку аграрного бізнесу в Республіці Білорусь на 2016–2020 рр.» передбачається здійснення комплексу заходів, спрямованих на забезпечення умов для розвитку та підтримки малих форм господарювання в сільському господарстві.

До них, згідно з чинним законодавством Республіки Білорусь, належать такі категорії аграріїв:

– мікроорганізації та малі організації, основним видом діяльності яких є виробництво продукції сільського господарства;

– особисті підсобні господарства громадян, підсобні господарства громадян, які займаються виробництвом продукції сільського господарства з використанням земельних ділянок, що надані відповідно до чинного законодавства;

– сільськогосподарські споживчі кооперативи як некомерційні організації учасників, зайнятих у виробництві продукції сільського господарства [7].

Надзвичайно важливим у цьому аспекті є намагання забезпечити комплексний системний характер розвитку малих форм аграрного виробництва, стимулюючи при цьому господарства, які здійснюють свою діяльність на товарних засадах. У результаті не тільки досягається завдання щодо збільшення кількості суб'єктів малого аграрного підприємництва, а й зберігається система соціально-економічних зв'язків на рівні сільських територій. На відміну від вітчизняних реалій білоруських селян не примушують «фермеризуватися», погрожуючи їм погіршенням умов здійснення економічної діяльності (заборона реалізації виробленої продукції).

Однією з причин, що стають на заваді ефективного функціонування селянських господарств як товарного, так і споживчого типу, є відсутність сприятливого інституційного середовища, яке має формуватися за участю як відповідних державних структур галузевого спрямування, так і органів влади на рівні конкретного регіону (області, міста, села). Принципово невірною є точка зору щодо необхідності покладання відповідних завдань безпосередньо на суб'єктів малого аграрного виробництва.

Так, на думку В.М. Жука, запорукою ефективного розвитку вітчизняного аграрного сектору має стати зміна інституційної системи, яку доцільно стимулювати базовими організаціями селян. Запропонована ним модель сільського розвитку, яка базується на результатах аналізу франко-польської системи територіального управління, передбачає реалізацію таких складників:

1. Надання селянам особливого статусу. При цьому необхідно розглядати вітчизняний тип сільських поселень як форму просторо-

во-економічної безпеки держави, а також зберігати ступінь економічної, правової та соціальної самодостатності села під час вибору мешканцями форми самоорганізації.

2. Передача в повне розпорядження (власність) сіл сільського капіталу як основи формування соціально-економічної самостійності конкретного поселення.

3. Запровадження нової селоцентричної політики, задіяння відповідних профільних державних інституцій за координації Мінагрополітики України [2].

Надзвичайно важливим у даній ситуації є створення системи належного нормативно-правового забезпечення як офіційного підґрунтя економічної діяльності суб'єктів аграрного виробництва, передусім товарного типу. Слід відзначити, що даний процес є досить тривалим і потребує чіткого усвідомлення стратегічних орієнтирів процесу подальшого функціонування селянських господарств, а також необхідності відповідальності з боку державних інститутів як чинника, що суттєво впливає на рівень конкурентоспроможності їхньої діяльності.

Формування системи інституційного забезпечення ефективного розвитку суб'єктів аграрного підприємництва у США характеризується динамічністю, а також постійною орієнтацією на глобальні та національні економічні тренди. Показовим у цьому разі є процес формування системи обслуговуючої кооперації для суб'єктів аграрного бізнесу у США, який розпочався понад 100 років тому та включав у себе не тільки організаційну, фінансову, а й інформаційну допомогу. Зокрема, ще в 1914 р. при Міністерстві сільського господарства США було створено спеціальну службу, що почала займатися освітньою діяльністю в кооперативах.

Закон Каннера-Волстеда, прийнятий у 1922 р., звільнив фермерів від антимонопольного законодавства для організації маркетингових кооперативів. Протягом 1923–1926 рр. було створено Асоціацію виробничого кредиту (надавала можливість фермерам отримувати коротко- та середньострокові кредити) та службу сільськогосподарських кооперативів у системі Міністерства сільського господарства США. У період

**Основні нормативно-правові заходи формування інституційної системи
в аграрному секторі США**

Період	Нормативно-правові акти	Мета, завдання
1930-1940 рр.	Сільськогосподарський маркетинговий акт 1929 року та Акт пристосування сільського господарства 1933 року. Акт сільськогосподарських маркетингових угод 1937 року	Підвищення цін на продукти сільського господарства, регулювання виробничо-господарської діяльності фермерів, рефінансування заборгованості фермерів
1960-1970 рр.	Програми продовольчих талонів, безкоштовних шкільних сніданків 1960-х років. Сільськогосподарські акти 70-х років	Підвищення рівня доступності продовольства на внутрішньому ринку, освоєння закордонних ринків, стимулювання експорту сільськогосподарської продукції
1980-1990 рр.	Закон 1985 року «Про продовольчу безпеку США» Закон 1990 року «Про охорону сільськогосподарського забезпечення продовольчими товарами»	Створення системи підтримки фермерських господарств, яка включала заставні позики, компенсаційні платежі, виплати фермерам у разі стихійного лиха тощо. Розвиток програми регулювання обсягів виробництва сільськогосподарських культур. Витрати на сільське господарство почали розглядатися як довгострокові інвестиції для стабільного розвитку сільського господарства США
1990-дотепер	Сільськогосподарський акт 1996 року, Акт фермерської безпеки та розвитку інвестування в сільській місцевості 2002 року, Фермерський акт 2014 року	Програма підтримки аграрного ринку та субсидіювання виробництва головних сільськогосподарських продуктів («продовольчі товари для світу»). Спрямована на надання підтримки уряду і неурядовим організаціям країн, що розвиваються (країни СНД, Східної та Центральної Європи), під час переробки та продажу дешевих товарів зі США, підтримку вільного підприємництва. Здійснення комплексу цільових державних програм для фермерів. Регулювання взаємовідносини держави, виробників та споживачів сільськогосподарської продукції

Джерело: узагальнення автора на основі [8, с. 20]

1933–1935 рр. урядом було остаточно сформовано фермерську кредитну систему для допомоги як фермерам, так і створеним ними кооперативам, а також прийнято Закон «Про електрифікацію сільської місцевості», що заклав підвалини для фінансової допомоги кооперативним організаціям, які надають електричні та телефонні послуги в сільській місцевості.

Розглядаючи перспективи процесу розвитку кооперативного будівництва на базі селянських господарств, слід відзначити такі важливі аспекти, як готовність вітчизняних представників малого аграрного виробництва до активної міжгосподарської співпраці, здатність створювати об'єднань кооперативно-корпоративного типу, готовність спільно здійснювати виробничо-господарську діяльність. Однією з основних проблем ефективного функціонування відповідних інтеграційних утворень є недостатня інформованість переважної більшості вітчизняних аграріїв про вигоди їхньої участі в кооперативній організації, відсутність практичних навиків щодо створення

та організації ефективної діяльності виробничих та обслуговуючих кооперативів тощо. У цьому аспекті важливу роль мають відігравати дорадницькі служби, результативність функціонування яких доведено європейською практикою.

Як зазначає радник Національної асоціації сільськогосподарської дорадчої служби Р. Коринець, у ЄС системи сільськогосподарського дорадництва і консультування є в кожній країні, це одна з вимог Спільної аграрної політики. Дорадники надають консультації з усіх питань – починаючи від створення сімейних ферм та сільськогосподарських кооперативів, тлумачення законодавства і допомоги в експорті продукції, і закінчуючи тим, як правильно годувати та доїти корів або як краще організувати пасовище. В Європі дорадники надають консультації й щодо розвитку несільськогосподарського підприємництва у сільській місцевості, сільського зеленого туризму та допомагають сільським громадам вирішувати низку проблем розвитку сільських територій [5].

Активний розвиток дорадництва як складника системи інституційного забезпечення ефективного функціонування суб'єктів малого аграрного виробництва також сприятиме процесу розбудови сільських територій. Останній факт є особливо важливим, приймаючи до уваги державні програми щодо децентралізації влади та делегування адміністративно-господарських повноважень сільським громадам.

Ю.Е. Губені та Ю.А. Коверко, розглядаючи вплив процесів децентралізації для розвитку селянських господарств, виділяють такі аспекти даного процесу.

1. Головним промоутером децентралізації на рівні адміністративних районів є районні інституції, причому іноді не ті, яких стосуються відповідні процеси.

2. Поділ на громади закріплює в районі чітку адміністративно-територіальну диференціацію: більш розвинена громада на базі діючого районного центру та менш успішна з аграрним потенціалом та проблемами розвитку.

3. Відсутність зацікавленості з боку селянських господарств у процесі інституційного оформлення територіальних громад.

4. Занепокоєння селян до змін умов використання земельних угідь, робочої сили, а також системи регулювання соціально-економічних відносин на рівні регіону.

5. Наявність неформальних лідерів та груп їх підтримки, які сприяють процесу відповідної концентрації селянських господарств.

6. Процес повільної стратифікації в середовищі селянських господарств із виділенням комерційної (підприємницької) групи, представники якої зацікавлені в процесах децентралізації [1, с. 71–72].

У цьому аспекті набувають особливого значення форми побудови взаємовигідних відносин між державними інституціями на загальнонаціональному та регіональному рівнях та представниками сфери малого аграрного виробництва, однією з яких є публічно-приватне партнерство, яке передбачає співпрацю між урядом та одним або декількома приватними підприємствами. В Україні з 2010 р. діє Закон «Про державно-приватне партнерство», яким визначаються нормативно-правові засади функціонування даного механізму.

Згідно з чинним законодавством, сферами застосування цього механізму є енергетична галузь (виробництво, транспортування, постачання), водокористування (збір, очищення, розподіл, функціонування зрошувальних систем), машинобудування, туристична та оздоровча діяльність, а також управління нерухомістю та надання соціальних послуг. На нашу думку, особливо актуальними для відповідної співпраці можуть бути сфера туристично-оздоровчої діяльності (зелений туризм, етнотуризм тощо), а також надання соціальних послуг. Слід при цьому відзначити, що до участі можуть бути залучені й особисті селянські господарства, якщо вони, своєю чергою, будуть членами інтеграційного утворення кооперативного типу (споживчі кооперативи). У цьому разі може йтися про організацію надання соціальних послуг у системі сільських територій, підтримання функціонування соціально-культурних закладів у сільських населених пунктах (дитячий садок, школа, клуб тощо). Проте набуває особливого значення формування концептуальних засад забезпечення ефективного функціонування системи публічно-приватного партнерства.

Висновки. У статті проаналізовано перспективи запровадження світового досвіду стимулювання розвитку малих форм аграрного виробництва у вітчизняному економічному просторі. Автором вивчено сучасні заходи державної політики у сфері сприяння ефективному функціонуванню малих форм аграрного виробництва. Обґрунтовано необхідність урахування проблем, з якими стикаються країни із постплановою економікою. Доведено необхідність забезпечення інституціоналізації цього сегменту аграрного виробництва в системі національної економіки. Обґрунтовано перспективність залучення представників цього сегменту аграрного виробництва до вирішення соціально-економічних проблем розвитку сільських територій. На основі наведених результатів у подальшому планується розроблення регіональної програми сприяння розвитку малих форм аграрного виробництва.

Література:

1. Губені Ю.Е., Коверко Ю.А. Розвиток особистих селянських господарств в умовах адміністративної децентралізації. Економіка АПК. 2017. № 1. С. 68–73.
2. Жук В.М. Неформальні інститути селянства у моделюванні реформ та аграрної політики: теорія і практика. Економіка АПК. 2017. № 9. С. 5–18.
3. Збарський В.К. Дрібнотоварний приватний аграрний уклад: теорія, практика, перспективи розвитку: монографія. К.: ННЦ ІАЕ, 2012. 612 с.
4. Кальченко С.В. Розвиток особистих селянських господарств в умовах системних трансформацій аграрного сектору: монографія. Мелітополь: Люкс, 2014. 408 с.
5. Корінець Р. Хто такий дорадник і чому він вкрай необхідний фермеру. URL: <https://agroinsider.com.ua/2018/06/04/xto-takij-doradnik-i-chomu-vin-vkraj-neobxidnij-fermeru/>.
6. Малік М.Й. Сільський аграрний туризм як чинник розвитку сільських територій України. Економіка АПК. 2012. № 5. С. 110–115.
7. О Государственной программе развития аграрного бизнеса в Республике Беларусь на 2016–2020 годы и внесении изменений в постановление Совета Министров Республики Беларусь от 16 июня 2014 г.: Постановление Совета Министров Республики Беларусь № 585 от 11.03.2016. URL: <https://agroforum.by/topic/1354-gosudarstvennaia-programma-razvitiia-agrarnogo/>.
8. Онегіна В.М., Шибасва Н.В. Інституційна основа аграрної політики: українські реалії й досвід США та ЄС. Економіка АПК. 2016. № 1. С. 18–23.
9. Чайанов А.В. Крестьянское хозяйство: Избранные труды; редкол. сер.: Л.И. Абалкин (пред.) и др. М.: Экономика, 1989. 492 с.
10. Чеплянский А.В. Предложение труда в сельском хозяйстве и факторы его определяющие. Аграрная экономика. 2014. № 4. С. 49–54.

Кибенко Е.А. Зарубежный опыт обеспечения развития малых форм аграрного производства

Аннотация. Статья посвящена исследованию мирового опыта стимулирования развития малых форм аграрного производства. Изучены современные меры государственной политики в сфере содействия эффективному функционированию малых форм аграрного производства. Отмечен комплексный системный характер соответствующих государственных программ. Доказана необходимость обеспечения институционализации данного сегмента аграрного производства в системе национальной экономики. Обоснована перспективность привлечения представителей данного сегмента аграрного производства в решение социально-экономических проблем развития сельских территорий.

Ключевые слова: аграрное производство, сельское хозяйство, зарубежный опыт, институт, социальное партнерство.

Kibenko E.A. Foreign experience of ensuring the development of small forms of agrarian production

Summary. The article is devoted to the study of world experience of promoting the development of small forms of agrarian production. Modern measures of state policy in the field of promoting the effective functioning of small forms of agricultural production are investigated. A complex systemic nature of relevant government programs is noted. The need to ensure institutionalisation of this segment of agricultural production in the system of national economy is proved. Prospects of attracting representatives of this segment of agricultural production to the solution of socio-economic problems of rural development are substantiated.

Keywords: agrarian production, agriculture, foreign experience, institute, social partnership.